

Μίμηση και αλήθεια. Ανθρωπολογία της βίας και φιλοσοφία της θρησκείας στον Ρενέ Ζιράρ

Antonios Kalatzis

► To cite this version:

Antonios Kalatzis. Μίμηση και αλήθεια. Ανθρωπολογία της βίας και φιλοσοφία της θρησκείας στον Ρενέ Ζιράρ. René Girard, Violence and Religion. Encounters with Wolfgang Palaver, Nissos Academic Publishers, pp. 3-18, 2017. <halshs-02387567>

HAL Id: halshs-02387567

<https://shs.hal.science/halshs-02387567>

Submitted on 29 Nov 2019

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire HAL, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Βιογραφικό Βόλφγκανγκ Παλάβερ

Ο Βόλφγκανγκ Παλάβερ (Wolfgang Palaver) (1958) είναι καθηγητής κοινωνικής θεωρίας του χριστιανισμού στο τμήμα συστηματικής θεολογίας του πανεπιστημίου του Ίνσμπρουκ. Μεταξύ των δημοσιεύσεών του περιλαμβάνονται: *Politik und Religion bei Thomas Hobbes. Eine Kritik aus der Sicht der Theorie René Girards*, Ίνσμπρουκ και Βιέννη: Tyrolia 1991, *Die mythischen Quellen des Politischen. Carl Schmitts Freund-Feind-Theorie*, Στουτγκάρδη κ.α.: Kohlhammer 1998, *René Girards mimetische Theorie. Im Kontext kulturtheoretischer und gesellschaftspolitischer Fragen*, σε Βιέννη κ.α.: Lit ⁽³⁾2008.

Εισαγωγή Ρενέ Ζιράρ

Μίμηση και αλήθεια.
Ανθρωπολογία της βίας και φιλοσοφία της θρησκείας
στον Ρενέ Ζιράρ

1. Βιογραφικά

Ο γάλλος θεωρητικός της λογοτεχνίας, πολιτισμικός ανθρωπολόγος και φιλόσοφος της θρησκείας Ρενέ Ζιράρ γεννήθηκε στην Αβινιόν της Γαλλίας το 1923 και πέθανε στο Στάνφορντ των Η.Π.Α. το 2015. Αντίθετα με τους υπόλοιπους γάλλους θεωρητικούς της εποχής του ο Ζιράρ έμεινε κατά τη διάρκεια του μεγαλύτερου μέρους της ζωής του στις Η.Π.Α. όπου και δίδαξε αν και δεν σταμάτησε να παρακολουθεί αδειάλεπτα τα θεωρητικά και πολιτικά τεκτονόμενα στη χώρα του¹. Συγγραφέας που δύσκολα μπορεί να καταταχθεί σε ένα μεμονωμένο ακαδημαϊκό κλάδο, καθώς η έρευνα και τα ενδιαφέροντά του κινούνται ταυτόχρονα στα πεδία της θεωρίας της λογοτεχνίας, της φιλοσοφίας της θρησκείας, των βιβλικών σπουδών, της ανθρωπολογίας της θεολογίας της θεωρίας του πολέμου και της βίας². Ωστόσο παρά τον ασυνήθιστο πλούτο των πηγών και των αναφορών στο έργο του Ζιράρ σπάνια συναντάμε ένα σώμα κειμένων που με ένα τόσο συγκεκριμένο και τεταγμένο τρόπο διατυπώνει το αντικείμενο και τον σκοπό του: την κριτική της άδικης βίας και την αποκάλυψη των κοινωνικών μηχανισμών που την εισάγουν και τη νομιμοποιούν.

Ο ίδιος ο Ζιράρ μας προσφέρει την καλύτερη σύνοψη της εξέλιξης του έργου του, το οποίο έγινε απλά γνωστό ως «μιμητική θεωρία»:

Θα έλεγα ότι υπήρξαν τρεις μεγάλες στιγμές στην εξέλιξη της σκέψης μου και της συγγραφικής μου δραστηριότητας. Πρώτα η μιμητική επιθυμία και αντιζηλία, όταν συνειδητοποίησα ότι μπορεί να εξηγήσει τόσο πολλά φαινόμενα. Η δεύτερη ήταν η ανακάλυψη του μηχανισμού του εκκλαστήριου θύματος. Αυτή η ανακάλυψη ολοκλήρωσε

¹ Βλ. Chantre 2016. Το βιβλίο του Βενσάν Ντεκόμπ προσφέρει επίσης σημαντικές πληροφορίες για μια ενδεχόμενη σύνδεση του έργου του Ζιράρ στα πλαίσια του γαλλικού εγγελισμισμού, όπως αυτός αναπτύχθηκε από τον Alexandre Kojève στα μέσα του εικοστού αιώνα. Βλ. Descombes 1980, σελ. 9-54. Βλ. επίσης και Wilmes 2017 (2).

² Σχετικά με τη δυσκολία κατάξης του Ζιράρ σε ένα μεμονωμένο ακαδημαϊκό κλάδο βλ. Wilmes 2017 (1) και Dummouchel, Wilmes 2017.

βασικά τη μιμητική θεωρία. Είχα το αίσθημα ότι είχε προσφέρει μια ιδιαίτερα πειστική ερμηνεία των μύθων και των τελετουργικών στις αρχαϊκές κοινωνίες. Από εκείνη τη στιγμή και έπειτα ήμουν πεπεισμένος ότι οι αρχαϊκές θρησκείες απείχαν πολύ από το να είναι απλά χαμένες στην δεισιδαιμονία, με πλήρη έλλειψη συνοχής και σταθερότητας. Αντίθετα αποτέλεσαν ένα σπουδαίο ανθρώπινο επίτευγμα. Η τρίτη μεγάλη στιγμή ανακάλυψη για μένα έφτασε όταν άρχισα να κατανοώ τη μοναδικότητα της βίβλου και κυρίως του χριστιανικού κειμένου στα πλαίσια της θεωρίας του εξιλαστήριου θύματος. Η μιμητική έκθεση του μηχανισμού του εξιλαστήριου θύματος στα ευαγγέλια ήταν η λύση στο μυστήριο της σχέσης μεταξύ ευαγγελίων και αρχαϊκών θρησκειών. Στα ευαγγέλια λαμβάνει χώρα η αποκάλυψη του μηχανισμού που κυριαρχεί τον ανθρώπινο πολιτισμό ασυνείδητα.³

Σκοπός αυτής της σύντομης εισαγωγής είναι η επεξήγηση αυτής της σύνοψης του Ζιράρ και ο εντοπισμός της επικαιρότητας του έργου του, ιδιαίτερα σε μια εποχή που ο δυτικός πολιτισμός βιώνει την επιστροφή στο εσωτερικό κέντρο του στοιχείων τα οποία μέχρι πρόσφατα θεωρούσε ότι έχει εξωβελίσει οριστικά: της θρησκείας και της βίας.

2. Μίμηση και βία

Η μιμητική θεωρία του Ζιράρ χωρίζεται σε τρία μέρη⁴, τα οποία αντιστοιχούν και στις τρεις φάσεις της εξέλιξης του έργου του. Το θεμέλιο της ανθρωπολογικής θεωρίας του συνίσταται σε μια διπλή προκείμενη. Οι επιθυμίες του ανθρώπου δεν προκύπτουν από κάποιου είδους άμεσες και εξατομικευμένες ανάγκες, ανεξάρτητες από τις επιθυμίες άλλων κοινωνικών δρώντων αλλά αντιθέτως μέσω διαπροσωπικών μιμητικών μηχανισμών: δεν επιθυμούμε άμεσα ένα τυχαίο αντικείμενο, αλλά το αντικείμενο αυτό που επιθυμούν οι υπόλοιποι γύρω μας. Για αυτό το λόγο η μίμηση παίζει τόσο σημαντικό ρόλο στο έργο του Ζιράρ, αφού μέσω αυτής καταφέρνει ταυτόχρονα να προσδιορίσει πώς προκύπτουν κοινωνικά αντικείμενα επιθυμίας εν γένει και να εξηγήσει μια σειράς συγκρουσιακών και, συνεπώς, βίαιων εντάσεων στο εσωτερικό κάθε κοινωνίας. Αν επιθυμούμε ό,τι επιθυμούν και οι άλλοι, αν με άλλα λόγια η επιθυμία είναι μεταδοτικής φύσης, τότε δεν είναι απλά δυνατό αλλά βέβαιο ότι θα προκύψουν βίαιες συγκρούσεις μεταξύ των μελών μια κοινωνικής ομάδας στα πλαίσια ενός ανταγωνισμού που τελικά θα συμπεριλάβει ολόκληρη την κοινωνία, έχοντας καταστροφικές συνέπειες.

Σε αυτό το σημείο φτάνουμε στην δεύτερη πλευρά της ίδιας προκείμενης, στη στενή συνδεση μεταξύ επιθυμίας και βίας. Ο άνθρωπος κατά Ζιράρ δεν είναι μόνο ένα θεμελιωδώς μιμητικό αλλά συγχρόνως και ένα εξαιρετικά βίαιο ον. Εδώ εντοπίζουμε την εξίσου εικονοκλαστική άποψη του Ζιράρ περί βίας: η βία τείνει να είναι ολοσχερώς καταστέπτική και συνεπώς επικίνδυνη για την εκάστοτε κοινωνία ακριβώς επειδή δε γνωρίζει κάποιο όριο. Επειδή, με άλλα λόγια, δεν έχει, εν τέλει, κάποιο απώτερο σκόπο από την ίδια την εκμηδένιση του εκάστοτε μιμητικού αντίζηλου. Η βία στα πλαίσια της μιμητικής θεωρίας

³ Girard 1996, σελ. 261, δική μου μετάφραση.

⁴ Για μια προσπάθεια συνολικής ανακατασκευής του έργου του Ζιράρ βλ. Tataru 2017.

δεν είναι απλά ένα μέσο το οποίο ο άνθρωπος κινητοποιεί μέχρι να κατακτήσει το αντικείμενο της επιθυμίας του. Πολύ περισσότερο αυτό που υποστηρίζει ο Ζιράρ είναι κάτι ταυτόχρονα εξαιρετικά ρηζικέλευθο και τρομακτικό: η βίαιη σύγκρουση που προκύπτει από το μιμητικό χαρακτήρα της ανθρώπινης επιθυμίας δεν τερματίζεται τη στιγμή που κάποιος επικρατεί στον αγώνα επί του αντικειμένου της επιθυμίας. Αντίθετως η μιμητική σύγκρουση δεν κάνει τίποτα άλλο από το να ενεργοποιεί το βίαιο δυναμικό του ανθρώπου που ουσιαστικά έχει χαρακτήρα ανεξαρτητοποιημένο και όχι αυστηρά εργαλειώδες: ο άνθρωπος θέλει να εκδηλώσει επί των συνανθρώπων του τις βίαιες του κλίσεις ως τα άκρα όχι εν τέλει για κάποιον άλλο εξωτερικό προς τη βία λόγο αλλά ακριβώς επειδή θέλει να ασκήσει βία μέχρι το σημείο εκμηδένισης του αντιπάλου, ξεχνώντας κατά την πορεία κορύφωσης της σύγκρουσης ακόμα και το ίδιο το αντικείμενο το οποίο προκάλεσε αρχικά το συγκρουσιακό συσχετισμό. Με αυτό το τρόπο ο ανεξαρτητοποιημένος χαρακτήρας της βίας που εντοπίζεται από τον Ζιράρ σε συνδυασμό με τη μιμητική φύση της ανθρώπινης επιθυμίας αποκαλύπτονται ως οι κυριότερες πηγές κινδύνου για την καταστροφή κάθε κοινωνίας και πολιτισμού. Μέσω της μιμητικότητας της επιθυμίας τα κοινωνικά υποκείμενα στρέφονται εναντίον το ένα στο άλλο. Πολύ σύντομα όμως ύστερα από την εκδήλωση της αμοιβαίας επιθετικότητας οι μιμητικοί αντίπαλοι αδιαφορούν για το πρωταρχικό κοινό αντικείμενο της επιθυμίας τους και αφοσιώνονται σε μια σύγκρουση που αποσκοπεί στην πλήρη και αμοιβαία εκμηδένισή τους. Έδω έγκειται η ριζικότητα της βίας στη θεωρία του Ζιράρ.

Είναι προφανές πως ο βαθμός δομικού κινδύνου για την βίαιη (αυτο-) καταστροφή οποιαδήποτε κοινωνίας είναι τεράστιος, όπως, αντίστροφα, είναι εξίσου αξιοπερίεργο το γεγονός ότι, παρά αυτές τις δύο βασικές προκείμενες του Ζιράρ – μιμητική επιθυμία και αυτονομημένη βία –, οι ανθρώπινες κοινωνίες εξακολουθούν να υφίστανται και, μάλιστα, κατά τρόπο ειρηνικό και εύτακτο κατά κανόνα.

Σε αυτή την ερώτηση ο Ζιράρ απαντά με το δεύτερο μέρος της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας του, της θεωρίας περί εξιλαστήριου θύματος⁵. Συμφωνά με τη θεωρία αυτή κατά την διαδικασία εντατικοποίησης της μιμητικής σύγκρουσης μέχρι τα άκρα τα εμπλεκόμενα μέρη εμπλέκονται – ακούσια – σε ένα καινούργιο μιμητικό φαινόμενο που δίνει τέλος στην επικείμενη κορύφωση της βίας: ταυτοποιούν ομαδικά ως ένοχο για ένα ανύπαρκτο αδίκημα ή για την πρόκληση κάποιας φυσικής καταστροφής ένα μεμονωμένο άτομο που είτε δεν ανήκει στην κοινότητα, είτε είναι αδύναμο ή για κάποιον λόγο έχει ασυνήθιστη εμφάνιση και σωματική κατασκευή, το απομονώνουν και τελικά το δολοφονούν. Με αυτό τον τρόπο αποφεύγεται η αυτοδιάλυση της κοινωνίας, αφού το βίαιο δυναμικό που αρχικά εκδηλώθηκε στη σύγκρουση των μελών της κοινωνίας επαναπροσανατολίζεται και

⁵ Ο Ζιράρ θα δημοσιεύσει για πρώτη φορά μια συστηματική μελέτη για το ζήτημα το 1982 με μονογραφία του *Le Bouc émissaire*. Ελληνική μετάφραση: Ρενέ Ζιράρ, *Το εξιλαστήριο θύμα: Η βία και το ιερό*, μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης, Αθήνα: Εξάντας, 1991

εκδηλώνεται μόνο πάνω σε ένα μεμονωμένο θύμα. Η μιμητική κρίση σταματάει με αυτόν τον τρόπο απότομα και αντίθετα με την προβλεπόμενη εξέλιξη των πραγμάτων η κοινωνική καταστροφή αποτρέπεται αφού με τη θυσία του εξιλαστήριου θύματος ικανοποιείται η ανάγκη εκδήλωσης βίας μέχρι του σημείου εκμηδένισης. Ο κοινωνικός ιστός και η τάξη διατηρούνται καθώς τα εμπλεκόμενα μέρη παύουν να επιθυμούν την άνευ ορίων και αντικειμένου αμοιβαία αμοιβαία εκμηδένιση αφού αυτή τους η όρεξη ικανοποιείται με την ομαδική δολοφονία του εξιλαστήριου θύματος.

3. Βία, θρησκεία, ιουδαιοχριστιανισμός

Η στιγμή κατά την οποία η βία όλων εναντίον όλων επαναπροσανατολίζεται μόνο προς ένα θύμα το οποίο και δολοφονείται άδικα από τον όχλο με αποτέλεσμα να αποτραπεί η επικείμενη διάλυση του κοινωνικού ιστού είναι ακριβώς το σημείο καμπής και στη θεωρία του Ζιράρ, όπου γίνεται φανερή η στενή σχέση μεταξύ της μιμητικής ανθρωπολογίας και της φιλοσοφίας της θρησκείας του. Σύμφωνα με τον Ζιράρ αυτή η αναπάντεχη και λυτρωτική τομή έχει ως αποτέλεσμα να αποδίδονται – πάντα εκ των υστέρων – θεϊκές ιδιότητες στα εξιλαστήρια θύματα, γεγονός που οδηγεί στην θεοποίηση τους και στη μετέπειτα ιδρύση θρησκειών όπου οι θυσίες – ανθρώπων, ζώων ή/και άλλων συναφών προσφορών – εντάσσονται με τρόπο τεταγμένο σε τελετουργικές δομές που σκοπό έχουν, μαζί με τις σχετικές απαγορεύσεις εξάσκησης αδικαιολόγητης βίας, να διοχετεύσουν τις βίαιες ενδοκοινωνικές τάσεις σε θυσιαστικές πρακτικές που δεν αποτελούν πλέον απειλή για την διάλυση της κοινωνίας. Η θρησκεία κάνει την εμφάνιση της με άλλα λόγια ως διεστρεβλωμένη ανάμνηση του αναπάντεχου συμβάντος της λύσης της μιμητικής κρίσης μέσω της απομόνωσης και δολοφονίας ενός αθώου θύματος. Η θρησκεία περαιτέρω εξελίσσεται και διαιώνίζεται ως θεσμός γιατί θέτει απαγορεύσεις και μόνιμους διαύλους, μέσω των οποίων το δυναμικό βίας του ανθρώπινου είδους κατευθύνεται προς ένα πραγματικό ή συμβολικό αντικείμενο ούτως ώστε να αποφεύγεται η κοινωνική διάλυση. Όπως γράφει ο ίδιος ο Ζιράρ:

Η ένταξη του φόνου σε τελετουργικές πρακτικές είναι ο πρώτος και ο θεμελιώδης θεσμός η μήτρα όλων των άλλων θεσμών και η αποφασιστική στιγμή στη δημιουργία του ανθρώπινου πολιτισμού.⁶

Με βάση αυτή την θεωρία εμφάνισης και θεσμοποίησης της θρησκείας ο Ζιράρ αναπτύσσει μια ευρύτερη φιλοσοφία της θρησκείας και προτείνει ένα συγκεκριμένο τρόπο ανάγνωσης των ιδρυτικών κειμένων όλων των θρησκειών. Σύμφωνα με την ερμηνευτική πρόταση του Ζιράρ τα ιδρυτικά θρησκευτικά κείμενα προσπαθούν ακριβώς να αποκρύψουν τις βίαιες και άνομες απαρχές τους αποκρύπτοντας την ιδρυτική δολοφονία του εξιλαστήριου

⁶ Girard 2008, σελ. 123, δική μου μετάφραση. Βλ. επίσης αναλυτικά Girard 1996, σελ. 269.

θύματος, δικαιολογώντας ταυτόχρονα στην αφήγηση τους την δολοφονία κάποιου θύματος και έτσι αποκρύπτουν από τους κοινωνικούς δρώντες τις ίδιες τους τις βίαιες ορέξεις και τάσεις. Αυτό το σημείο που είναι ιδιαίτερης σημασίας πρέπει να υπογραμμιστεί για την ορθή κατανόηση της φιλοσοφίας της θρησκείας του Ζιράρ: τόσο το μαινόμενο πλήθος όσο και οι συγγραφείς των κειμένων αυτών έχουν άγνοια τόσο για το μιμητικό μηχανισμό όσο και για το μηχανισμό του εξιλαστήριου θύματος που αποσοβεί την καταστροφή και θέτει έτσι τη βάση για την ίδρυση θρησκειών – και εύτακτων κοινωνιών⁷. Οι θρησκείες τελούν στη βάση αυτής της ανάγνωσης ταυτόχρονα μια παραμορφωτική και μια αποτρεπτική λειτουργία με επακόλουθο αυτό που ο Ζιράρ ονομάζει «σατανικό κύκλο», δηλαδή την «τριμερή ακολουθία (κοινωνικής) κρίσης, ομαδική βία και τελικά θρησκευτικής επιφάνειας»⁸. Ο κύκλος αυτός είναι ακριβώς «σατανικός» γιατί αποκρύπτει τις βίαιες καταβολές των κοινωνιών και των θρησκειών και ουσιαστικά ακόμα και αν διοχετεύει με διαφορετικό τρόπο το βίαιο δυναμικό των κοινωνιών δεν παύει να διαιωνίζει τη βία: ρόλος των θρησκειών συνίσταται σε δυο ζωτικής σημασίας λειτουργίες: στην απόκρυψη των βίαιων και άνομων πρωταρχών των κοινωνιών ως τέτοιων και στη διαχείριση μέσω θυσιαστικών τελετουργικών του ανεξέλεγκτα βίαιου δυναμικού που χαρακτηρίζει θεμελιωδώς το ανθρώπινο είδος. Είναι ακριβώς αυτή η διαστρεβλωτική απόκρυψη που εν τέλει πετυχαίνει τη μερική αλλά ποτέ ολοκληρωτική αποφυγή της εσωτερικής και εξωτερικής βίας. Με μια λέξη, η θρησκεία κατά Ζιράρ πέρα από το ρυθμίζει τη βία αποκρύπτει από τα μέλη της κοινωνίας την ευθύνη που έχουν αυτά τα ίδια για την εκδήλωση και ικανοποίηση των βίαιων ορέξεών τους.

Η σημασία του τελετουργικού περιορισμού της βίας είναι τόσο κεντρική στη σκέψη του Ζιράρ σε βαθμό να τοποθετείται στο κέντρο του ορισμού του για το τί είναι κατ' εξοχήν ανθρώπινο. Θέση πρωτότυπη αφού ο Ζιράρ φαίνεται να υποστηρίζει εναντίον μιας παράδοσης χιλιετηρίδων ότι το στοιχείο που καθιστά τον άνθρωπο εν τέλει άνθρωπο δεν είναι ο λόγος, η γλώσσα ή η ελευθερία αλλά η τελετουργική αποφυγή της γενίκευσης της βίας. Όπως ο ίδιος γράφει σε ευθεία αντίθεση με το καντιανό πρωτείο του λόγου, όπως αυτό παρουσιάζεται στο κείμενο του Καντ *Τί σημαίνει προσανατολίζομαι στη σκέψη*⁹, ως την λειτουργία που προσφέρει αποκλειστικά πρακτικό και θεωρητικό προσανατολισμό: «Δεν είναι ο αναίμακτος λόγος που κατέχει μια πραγματική λειτουργία προσανατολισμού, αλλά η τελετουργία.»¹⁰

Πώς όμως είναι δυνατή η υπέρβαση αυτής της προοπτικής και ο εντοπισμός αυτών των μηχανισμών, θεμελιακών τόσο για τους κοινωνικούς δρώντες όσο και για τις θρησκευτικές αρχές τους που αγνοούν και αποκρύπτουν αντίστοιχα αυτούς τους θεμελιώδεις

⁷ Βλ. Girard 1978, σελ. 70 κ.ε.

⁸ Girard 2008, σελ. 136.

⁹ Ιμμάνουελ Καντ, *Τί σημαίνει «προσανατολίζομαι στη σκέψη»*, σε Ι. Καντ κ.α., *Τί είναι διαφωτισμός*, πρλγ. Περικλής Βαλλιάνος, μτφρ. Ν.Μ. Σκουτερόπουλος, Αθήνα: Κριτική 2014, σελ. 151-172.

¹⁰ Girard 2008, σελ. 121, μετάφραση δική μου.

μιμητικούς και ρυθμιστικούς μηχανισμούς. Δεν θα έπρεπε να ήμασταν καταδικασμένοι να παραμείνουμε στον «σατανικό κύκλο», ο οποίος είναι σατανικός γιατί λύνει το πρόβλημα της βίας εξίσου με βία και ακυρώνει, έτσι, τη δυνατότητα την ανάλυση της ευθύνης και την αποτροπή *κάθε είδους* βίας; Με άλλα λόγια, αν συμφωνα με την θεωρία του Ζιράρ όλος ο ανθρώπινος πολιτισμός είναι δομημένος στη βάση ρύθμισης και απόκρυψης των ανεξέλεγκτα βίαιων καταβολών του, πώς είναι δυνατή η «θέα από το πουθενά» της θεωρίας του ίδιου του Ζιράρ;

Την απάντηση σε αυτό το ερώτημα δίνει ο αυτοπεριορισμός του πεδίου ισχύος της της φιλοσοφίας της θρησκείας του Ζιράρ και ο εξέχων ρόλος που δίνει στο κατ' αυτόν κοσμοϊστορικό συμβάν της ιουδαιοχριστιανικής αποκάλυψης και των ιδρυτικών κειμένων της. Μιας αποκάλυψης, στην ανάγνωση του Ζιράρ, όχι μόνο κάποιου θρησκευτικού περιεχομένου αλλά ακριβώς αυτών των μιμητικών μηχανισμών και των βίαιων πρωταρχών που συγκροτούν τις ανθρώπινες κοινωνίες.

Ενώ τα θρησκευτικά κείμενα και οι φορείς τους κατά κανόνα αποκρύπτουν τόσο τη μιμητική και άρα συγκρουσιακή φύση της ανθρώπινης επιθυμίας όσο και την άδικη θυσία των εκάστοτε εξιλαστήριων θύματων, τα κείμενα του ιουδαιοχριστιανικού κανόνα γράφονται αποφασιστικά από την προοπτική του εξιλαστήριου θύματος και της άδικης διαπόμευσης του, με αποκορύφωμα την καινή διαθήκη και το πάθος του Ιησού από την Ναζαρέτ που δολοφονείται άδικα από τον όχλο με της σταύρωσή του. Αυτή η προοπτική είναι για τον Ζιράρ κοσμοϊστορικής σημασίας όχι απλά για θεωρητικούς λόγους αλλά γιατί πραγματικά άλλαξε – φυσικά με πισωγυρίσματά της – τον τρόπο που κατανοούν οι κοινωνικοί δρώντες τόσο τα κίνητρα των ενδεχομένως βίαιων πράξεών τους προκαλώντας συνεπώς την ανάληψη της ίδιας ευθύνης¹¹ και την ολοένα αυξανόμενη ευαισθητοποίηση απέναντι σε περιπτώσεις άδικων επιθέσεων σε αθώα μεμονωμένα θύματα και σε ευπαθή μέρη της κοινωνίας¹².

Σε αυτό και μόνο σε αυτό το σημείο μπορεί να γίνει λόγος – κάτι που κάνει ο ίδιος ο Ζιράρ εξάλλου¹³ - για θεολογία στο έργο του Ζιράρ, μιας και όντως θεωρεί ότι με βάση την ανθρωπολογία και τη φιλοσοφία της θρησκείας που ο ίδιος συγκροτεί δεν θα μπορούσε να υπάρξει τρόπος να αποκτήσουμε πρόσβαση στην επίγνωση αυτών των μηχανισμών και των συμπεριλαμβανόμενων του¹⁴. Από την άλλη πλευρά όμως ακόμα και αυτή η τομή της ιουδαιοχριστιανική αποκάλυψη λαμβάνει στο Ζιράρ χαρακτήρα ριζικά ανθρωπολογικό. Όπως ο ίδιος γράφει σε ένα άλλο του κείμενο:

¹¹ Βλ. Girard 2008, σελ. 163.

¹² Βλ. Girard 2008, σελ. 200.

¹³ Βλ. Girard 1996, σελ. 278.

¹⁴ Βλ. Girard 2008, σελ. 161.

Από ανθρωπολογικής σκοπιάς ορίζω ως αποκάλυψη την αληθή έκθεση μιας δομής η οποία ποτέ μέχρι του σημείου αυτού δεν έγινε ριζικά κατανοητή στο σύνολό της, ή η οποία το πολύ να εκτέθηκε μερικώς και εσφαλμένα: της έκθεσης του μιμητικού φαινομένου όλων-εναντίον-ενός ως θυσιαστικού μηχανισμού του οποίου προηγούνται πάντα τα «διαπροσωπικά» σκάνδαλα. Στους μύθους αυτός ο μηχανισμός παραχαράσσεται πάντα σε βάρος των θυμάτων και προς όφελος των διωκτών. Στην εβραϊκή βίβλο συμβαίνει συχνά να συναντάμε υποδηλώσεις, αναφορές ή και ακόμα εκθέσεις της αλήθειας ως τέτοιας, ποτε όμως με τρόπο πλήρη και ολοκληρωμένο. Τα ευαγγέλια, ως σύνολο, είναι κυριολεκτικά αυτή η έκθεση.¹⁵

4. Προεκτάσεις

Με αυτό τον τρόπο το έργο του Ζιράρ μαζί με τις παραγωγικές του εντάσεις τοποθετείται στο μεταίχμιο μεταξύ ανθρωπολογίας, θρησκευσιολογίας, θεολογίας, φιλοσοφίας, πολιτικής επιστήμης¹⁶ και κοινωνιολογίας. Η εικονοκλαστική σύλληψη του Ζιράρ αποδεικνύεται εξίσου παραγωγική, εντός και εκτός των ορίων της, και σε ένα άλλο επίπεδο. Παρ'όλο που ο ίδιος ο Ζιράρ είναι ένας θρησκευόμενος ρωμαιοκαθολικός, καταφέρνει, όπως είδαμε, να δομήσει με τέτοιο, τριμερή τρόπο τη φιλοσοφική του ανθρωπολογία, ώστε αυτή να είναι ερμηνευτικά ενδιαφέρουσα ακόμα και για ερευνητές που δεν είναι πρόθυμοι να αποδεχτούν τη μιμητική θεωρία με όλες τις κατά Ζιράρ ανθρωποθεολογικές¹⁷ της συνέπειες:

Ο σταυρός μεταμόρφωσε αληθινά τον κόσμο και η δύναμη του μπορεί να ερμηνευθεί ανεξάρτητα από τη θρησκευτική πίστη. Μπορούμε να αποδώσουμε στον θρίαμβο του σταυρού ένα συνεκτικό νόημα ακόμα και μέσα σε αυστηρώς ορθολογικά πλαίσια.¹⁸

Το, ακόμα, ανθρωπολογικό επιχείρημα του Ζιράρ, συνίσταται στην εξέχουσα θέση αυτών των κειμένων στην κριτική έκθεση αυτού του μηχανισμού και της αναλήθειάς του. Ακόμα και αν κάποιος, αντίθετα από τον Ζιράρ, διαφωνούσε για την εξέχουσα θέση αυτών των κειμένων, τίποτα δεν θα μπορούσε να τον εμποδίσει από το κάνει θετική χρήση της μιμητικής θεωρίας του Ζιράρ, υποστηρίζοντας ότι η διατύπωση της μιμητικής θεωρίας αποτελεί επιτυχία του ίδιου του Ζιράρ και όχι των κειμένων της ιουδαιοχριστιανικής παράδοσης. Τέλος, το γεγονός, ότι ίδιος ο Ζιράρ θεωρεί πως η ανθρωπολογία που ανακαλύπτει στα ιουδαιοχριστιανικά κείμενα¹⁹ έχει θρησκευτικές και σωτηριολογικές

¹⁵ Girard 2008, σελ. 174, μετάφραση δική μου. Για τη διπλή κριτική του Ζιράρ, τόσο στη θεολογία όσο και στη φιλοσοφία που αρνούνται να σκεφτούν με καθαρά ανθρωπολογικούς όρους το μιμητικό φαινόμενο βλ. Girard 2008, σελ. 15.

¹⁶ Βλ. την εξαιρετική εφαρμογή της μιμητικής θεωρίας του Ζιράρ από τον Πέτερ Σλοτερντάικ σχετικά με την ερμηνεία των προπολεμικών εντάσεων και της μεταπολεμικής σύμπτωσης μεταξύ Γαλλίας και Γερμανίας στο Peter Sloterdijk, *Theorie der Nachkriegszeiten. Bemerkungen zu den deutsch-französischen Beziehungen seit 1945*, Φραγκφούρτη στο Μάιν: Suhrkamp 2008.

¹⁷ Για την έννοια της ανθρωποθεολογίας βλ. Girard 1996, σελ. 287.

¹⁸ Girard 2008, σελ. 178, δική μου μετάφραση. Βλ. επίσης Girard 1996, σελ. 281 και Dumouchel, Wilmes 2017, σελ. 3.

¹⁹ Ο Ζιράρ δεν ταυτίζει τις δύο παραδόσεις. Το κοινό τους στοιχείο είναι ότι αμφότερες φέρνουν στην επιφάνεια την άδικη θυσία του εξιλαστήριου θύματος, υπογραμμίζοντας την αθωότητά του και αναδεικνύοντας τη ριζική βία του ανθρώπινου είδους. Το θύμα όμως στην εβραϊκή βίβλο, σε αντίθεση

προεκτάσεις, δεν αποτελεί αναγκαστικά εμπόδιο ακόμα και σε όσους αναγνωρίζουν την εξέχουσα ανθρωπολογική σημασία αυτών των κειμένων, αλλά δεν είναι πρόθυμοι να ενστερνιστούν την χριστιανική πίστη του Ζιράρ²⁰. Αυτό το ανοικτό πλαίσιο είναι κάτι που ο ίδιος ο Ζιράρ διαμορφώνει με τη θεωρία του, αφού ο ίδιος σκέφτεται τις θεολογικές προεκτάσεις μιας ανθρωπολογίας και όχι αντίστροφα: δεν χρειάζεται να πιστεύει κανείς στον ενασρκωμένο και εσταυρωμένο θεό για να συμφωνήσει με την ανθρωπολογία του Ζιράρ. Είναι πιθανό όμως μέσω της ανθρωπολογίας του Ζιράρ να καταλήξει στην πεποίθηση ότι η μοναδική έξοδος από τον φαύλο κύκλο της μιμητικής βίας είναι αυτή τη πίστη και η διαμόρφωση των ατομικών και κοινωνικών πρακτικών στη βάση αυτή. Σε μια ανάλογη κίνηση με αυτή που συναντάμε στη φιλοσοφία του Καντ, όπου ο σεβασμός στον άμεσα παρόντα ηθικό νόμο οδηγεί – ή, για κάποιους, μπορεί να οδηγήσει – σε μια ηθική ή θρησκευτική πίστη στο θεό, και όχι αντίστροφα, έτσι και η θεωρία του Ζιράρ μπορεί να οδηγήσει σε μια ανάλογη αποδοχή κάποιων θρησκευτικών πεποιθήσεων όχι άμεσα και *ex cathedra* αλλά μέσω μιας άμεσα παρούσας ανθρωπολογίας. Η θεωρία του Ζιράρ με άλλα λόγια επαναλαμβάνουν με συστηματικό τρόπο την άποψη της Σιμόν Βέλ (Simone Weil), ότι τα ευαγγέλια δεν είναι σε ένα πρώτο επίπεδο μια *θεολογία*, αλλά μια *ανθρωπολογία*²¹.

Έτσι η μιμητική θεωρία του Ζιράρ δεν καταθέτει απλά μια ανθρωπολογία που είναι ανοικτή σε θεολογικές χρήσεις αλλά πολύ περισσότερο μια ανθρωπολογία που αποδεικνύεται εξαιρετικά παραγωγική στο επίπεδο της κοινωνικής οντολογίας:

Οι ανθρώπινες κοινωνίες αποτελούν το αποτέλεσμα μιμητικών μηχανισμών που έχουν πειθαρχηθεί από την τελετουργική τελετή. [...] Η ανθρωπότητα είναι η θυγατέρα του θρησκευτικού στοιχείου/ της θρησκείας.²²

Περαιτέρω, ο καθαρός συστηματικός διαχωρισμός της θεωρίας του επιτρέπει μέχρι και την επιλογή κάποιων μερών αυτής, ακόμα και αν το συγκεκριμένο εγχείρημα θα καλούνταν ενδεχομένως να προτείνει άλλους τρόπους λύσης των ερμηνευτικών προβλημάτων που θα προέκυπταν. Όπως είδαμε, το πρώτο μέρος αφορά τον μιμητικό μηχανισμό επιθυμίας και το ανεξέλεγκτο δυναμικό βίας που χαρακτηρίζει το ανθρώπινο είδος, καθιστώντας το απαραίτητο εργαλείο στα πλαίσια ανθρωπολογικών, κοινωνιολογικών και ιστορικών ερευνών. Το δεύτερο κομμάτι της θεωρίας του Ζιράρ, όπου αναπτύσσει τη

με τις αρχαϊκές θρησκείες, δεν θεοποιείται ποτέ, ούτε και ο Θεός, σε αντίθεση με τον χριστιανισμό, φτάνει να θυσιασθεί. Βλ. Girard 2008 σελ. 139, 142 κ.ε. Για την ερμηνεία του βιβλίου των ψαλμών της εβραϊκής βίβλου και της ειδικής θέσης του στα πλαίσια της θεωρίας του βλ. 150-151 και σελ. 156.

²⁰ Βλ. Girard 2008, σελ. 137.

²¹ Βλ. Girard 2008 σελ. 63-6 και επίσης σελ. 160, όπου ο Ζιράρ αναφέρεται στις ανάλογες προσπάθειες του Χέγκελ και του Χάιντεγκερ να αναγνωσουν θρησκευτικές κατηγορίες και θεματικές με τρόπο που αυτές να είναι παραγωγικές για την ανθρωπολογία και τη φιλοσοφία, αναδεικνύοντας την ερμηνευτική παραγωγικότητά τους. Για την σύγκριση του έργου του Χέγκελ και του Ζιράρ από τον βλ. επίσης και Dumouchel, Wilmes 2017, σελ. 4.

²² Girard 2008, σελ. 121-122, δική μου μετάφραση.

θεωρία του μηχανισμού του εξιλαστήριου θύματος και τις στρατηγικές απόκρυψής ή/και δικαιολόγησής του στα θεμελιωτικά κείμενα των αρχαϊκών θρησκειών μπορεί και έχει χρησιμοποιηθεί ως ένα στα πλαίσια της κοινωνιολογίας, της ιστορίας και θεωρίας των θρησκειών²³ καθώς στην εμβάθυνση των πολιτισμικών σπουδών. Το τρίτο, τέλος, μέρος της θεωρίας του Ζιράρ καλεί προς μια επανεκτίμηση της ιουδαιοχριστιανικής παράδοσης και της αξίωσης αλήθειας της ενώ θέτει έτσι ταυτόχρονα τα πλαίσια κατανόησης της τρίτης αβραμιτικής θρησκείας: Ο Ζιράρ αναγνωρίζει ευθέως ότι το Ισλάμ δεν μπορεί να κατανοηθεί στα πλαίσια του σχήματος του περί του μηχανισμού του εξιλαστήριου θύματος που ενώνει, στην αντίθεσή τους, αρχαϊκές και ιουδοχριστιανικές θρησκείες. Με αυτό τον τρόπο η θεωρία του αντανακλά την έκπληξη, την απορία και τον ενδιαφέρον για αυτό το τρίτο παράδειγμα μονοθεϊσμού του δυτικού κόσμου εν γένει, παρέχοντας με τρόπο αρνητικά τα εργαλεία εντοπισμού της ιδιαιτερότητας του και, θετικά, καθορίζοντας τον ουσιώδη προσανατολισμό κάθε έρευνας περί ισλαμικής θρησκείας: της σχέσης της με τη βία²⁴.

Μαζί με τη δημιουργία ενός πλαισίου για μια νέα και επίκαιρη κατανόηση του Ισλάμ η θεωρία του Ζιράρ προσφέρει στο σύνολο της ένα πραγματικά ολοκληρωμένο και πειστικό πλαίσιο κατανόησης της έκρηξης της βίας σε παγκόσμιο επίπεδο από τις απαρχές του εικοστού αιώνα μέχρι και σήμερα²⁵. Συγκεκριμένα το έργο του Ζιράρ κατανοεί τη σημερινή έκρηξη των συγκρούσεων σε ένα πλανητικό επίπεδο στη βάση του ακόλουθου διαλεκτικού σχήματος: οι αρχαϊκές θρησκείες κατάφεραν να ρυθμίσουν τις καταστρεπτικές εξάρσης βίας μέσω απαγορεύσεων και τελετουργικών πρακτικών, που όμως βασίζονται στην απόκρυψη των βίαιων πρωταρχών των ανθρώπινων κοινωνιών και στην άδικη πραγματική ή συμβολική δολοφονία εξιλαστήριων θυμάτων. Η ιουδαιοχριστιανική τομή κατέστρεψε δια παντος αυτο το μηχανισμό αποκαλυπτοντάς τον. Αντί θυσιών αθώων θυμάτων η ιουδαιοχριστιανική παράσοδη απαιτεί την ανάληψη των ευθυνών των ανθρώπινων πράξεων και τον ταυτόχρονο αυτοπεριορισμό, και όχι αναπροσανατολισμό, της βίας²⁶. Η αδυνατότητα όμως επιστροφής στις αρχαϊκές θρησκείες και στις θυσιαστήριες πρακτικές τους σε συνδυασμο την νεωτερική εκκοσμίκευση και την μετατόπιση του ιουδαιοχριστιανικού μηνύματος στο περιθώριο οδηγεί στο ιστορικά προτοφανές φαινόμενο απουσίας οποιουδήποτε μηχανισμού ή πολιτισμικού πλαισίου περιορισμού της βίας. Το τέλος των θυσιαστικών θρησκειών και η υπαναχώρηση του ιουδοχριστιανισμού είναι οι δύο παράγοντες που οδηγούν στην πλέον βίαιη εποχή της παγκόσμια ιστορία, παρά την αναμφίβολη πρόοδο στο επίπεδο της προάσπισης κοινωνικών

²³ Βλ. για παράδειγμα Palaver 2009.

²⁴ Βλ. εδώ σελ. 82-85.

²⁵ Βλ. Girard 2007.

²⁶ Για μια σύγκριση της ανθρωπολογίας του Ζιράρ και της φιλοσοφίας του Λεβινάς ως θεωριών της μη βίας βλ. Manning 2017.

δικαιωμάτων και ειρηνευτικών πρωτοβουλιών σε παγκόσμιο επίπεδο²⁷. Όπως γράφει σε ένα άλλο του βιβλίο:

Οι απόγονοι επαναλαμβάνουν τα εγκλήματα των προγόνων τους ακριβώς επειδή αισθάνονται ηθικά ανώτεροι από τους τελευταίους. Αυτή η ψευδής διαφορά αποτελεί ήδη τη μιμητική πλάνη του σύγχρονου ατομικισμού και αυτή η αντίσταση εναντίον της μιμητικής και επαναλαμβανόμενης σύλληψης των διαπροσωπικών σχέσεων [όπως αυτή εκτίθεται σύμφωνα με τον Ζιράρ στην ιουδαιοχριστιανική παράδοση – Α.Κ.] οδηγεί παραδόξως στην επανάληψη των ίδιων εγκλημάτων.²⁸

Σε αυτό το πλαίσιο η συλλογή των παρόντων κειμένων, μεταφρασμένων για πρώτη φορά στην ελληνική γλώσσα προσφέρει την καλύτερη εισαγωγή στο έργο ενός από τους πιο ρηξικέλευθους και ολοκληρωμένους θεωρητικούς του εικοστού και του εικοστού πρώτου αιώνα. Σε αυτή την εποχή των θρησκευτών, στρατιωτικών και πολιτικών εντάσεων σε πλανητικό επίπεδο, σε αυτή την εποχή των άκρων ίσως να χρειαζόμαστε περισσότερο από ποτέ να αναθεωρήσουμε τις φιλοσοφικές, πολιτικές και κοινωνικές κατηγορίες μας και κυρίως τις ατομικές μας πρακτικές²⁹ με τη βοήθεια στοχαστών που δεν φοβούνται να σκεφτούν μέχρι τα άκρα. Και ο Ρενέ Ζιράρ είναι αδιαμφισβήτητα ένας από αυτούς.

Βερολίνο, Νοέμβρης 2017
Αντώνιος Καλατζής

²⁷ Βλ. εδώ σελ. 27-31 και σελ. 54.

²⁸ Girard 2008, σελ. 36, δική μου μετάφραση. Βλ. επίσης και σελ. 198, 208 και 221.

²⁹ Βλ. Girard 1996, σελ. 267.

Βιβλιογραφία

James Alison, *The Joy of Being Wrong: Original Sin Through Easter Eyes*, Νέα Υόρκη: Crossroad: 1998

Benoît Chantre, “Postface. Clausewitz et Girard au Cœur du duel”, σε: Girard 2011, σελ. 363-393

–, “René Girard in France”, μτφρ. William A. Johnsen, σε: *Contagion: Journal of Violence, Mimesis, and Culture*, τομ. 23, 2016, σελ. 13–62

Vincent Descombes, *Modern French Philosophy*, μτφρ. L. Scott-Fox και J. M. Harding, Κέμπριτζ: Cambridge University Press 1980

Paul Dumouchel, Andreas Wilmes, “René Girard and Philosophy. An Interview with Paul Dumouchel”, σε: *The Philosophical Journal of Conflict and Violence*, τομ. 1, τχ. 1/2017, σελ. 2-11

René Girard, *Des choses cachées depuis la fondation du monde. Recherches avec Jean-Michel Oughourlian et Guy Lefort*, Παρίσι: Éditions Grasset & Fasquelle 1978

–, “The Anthropology of the Cross: A Conversation with René Girard”, σε René Girard, *The Girard Reader*, επ. James G. Williams, Νέα Υόρκη: The Crossroad Publishing Company 1996, σελ. 261-287

–, *Ich sah den Satan vom Himmel fallen wie einen Blitz, Eine kritische Apologie des Christentums*, μτφρ. Elisabeth Mainberger-Ruh, Μόναχο: Verlag der Weltreligionen 2008

–, *Achever Clausewitz. Entretiens avec Benoît Chantre*, Παρίσι: Flammarion 2011

Robert J. S. Manning, “Emmanuel Levinas and René Girard. Religious Prophets of Non-Violence”, σε: *The Philosophical Journal of Conflict and Violence*, τομ. 1, τχ. 1/2017, σελ. 22-38

Marian Tataru, “Consilience, Abduction and Mimetic Theory: An Epistemological Inquiry into René Girard’s Interpretation of the Oedipus Myth, *The Philosophical Journal of Conflict and Violence*, τομ. 1, τχ. 1/2017, σελ. 39-56

Wolfgang Palaver, “Nachwort”, σε: René Girard, *Gewalt und Religion. Ursache oder Wirkung?*, επ. Wolfgang Palaver, Βερολίνο: Matthes & Seitz 2010, σελ. 85-95

–, μαζί με τον Wilhelm Guggenberger, *Im Wettstreit um das Gute. Annäherungen an den Islam aus der Sicht der mimetischen Theorie*, Μύνστερ κ.α.: LIT 2009.

Peter Sloterdijk, *Theorie der Nachkriegszeiten*, Φραγκφούρτη στο Μάιν: Suhrkamp 2008

–, “Erwachen im Reich der Eifersucht. Notiz zu René Girards anthropologischer Sendung”, σε: Girard 2008, σελ. 241- 254

Andreas Willmes, “Forward”, σε: *The Philosophical Journal of Conflict and Violence*, τομ. 1, τχ. 1/2017 (1), σελ. I-IV

–, “Portrait of René Girard as Post-Hegelian: Masters, Slaves, and Monstrous Doubles”, σε: *The Philosophical Journal of Conflict and Violence*, τομ. 1, τχ. 1/2017 (2), σελ. 57-85